

политичка права и слободe. Израдио је пројекат изборног закона од 1890. на бази сразмерног представништва. Сарађивао је и на изради Устава од 1902. којим је по жељи краља Александра прихваћен дводомни парламентарни систем, решење, иначе, противно његовом теоријском уверењу.

У изградњи међународног права Миловановић је учествовао у својству правног стручњака, дипломате и министра иностраних послова. Прву хашку конференцију мира од 1899. поздравио је као носиоца племените идеје о разоружању, али није веровао у њен успех сматрајући да претходно треба остварити политичке услове за то. На Другој хашкој конференцији 1907. учествује као званични делегат Србије, којом приликом се енергично залаже за увођење обавезног арбитражног решавања међународних спорова. Конференција је, на челу с Немачком, одбацила идеју о успостављању обавезне међународне арбитраже, али је Миловановић својим иступањима на том светском форуму „избио међу најбоље и уздигао углед и свој и Србије коју је заступао” – констатује Грол.

Оцењујући опште одлике Миловановићевог духа, Грол истиче да је Миловановић био емпирист који не поступа дедуктивно полазећи од претходно усвојених принципа или поставки, него индуктивно, посматрајући чињенице и заснивајући на њима своје ставове. Није био ни искључив, тако да у његовим схватањима налазимо здружене елементе и материјализма и идеализма. Није, међутим, имао чуло за економско–социјалну проблематику и касне супротности, док је у политици показивао више снажљивости него принципијелности. Из његових интимних бележака, које нису намењене јавности, види се ипак да је његова главна тежња била сагледавање истине.

На крају, писац ове расправе поставља питање шта је и колико Миловановић допринео развоју српске правне теорије. Напомињући да је рад на правној науци заузимао само прву, младалачку етапу његовог живота, Грол подвлачи да је он самосталан допринос правној науци дао докторском дисертацијом која је до данас остала неопходна литература за проучавање гарантних уговора у међународном праву. Његова схватања о држави су, међутим, рефлекс европске државноправне мисли његовог доба, тј. социолошке и природњачке школе, али су у српској доктрини заменила ранија рационалистичка и природноправна учења о држави. Тако његово теоријско правничко дело није имало осетнијег утицаја на доцније српске правнике, али кад се има у виду целокупна његова правничка активност, Миловановић заузима угледно место у развоју српске правне мисли свога времена – закључује Грол.

Захваљујући овој темељно документованој, јасно и лепо писаној књизи добили смо веран и изнијансиран портрет сложене и снажне личности Милована Миловановића.

Б. С. Марковић

BEITRÄGE ZUR JURISTISCHEN HERMENEUTIK. Herausgegeben von Helmuth Vetter und Michael Potacs, Wien, Literas—Universitätsverlag, 1990.

Књига о којој је овде реч произишла је из интердисциплинарног семинара који је током зимског семестра 1987/88. године уприличио Филозофски институт Универзитета у Бечу. „Интердисциплинаран”, то у овом случају значи да су узели учешћа правници и филозофи. Сви они делују у Бечу, с изузетком Георга Графа који је дошао из Салцбурга. Изузев прилога проф. Франца Бидлинског, већ раније (1986) објављеног, текстови свих предавача на поменутом семинару нашли су се међу корицама ове књиге и тако постали доступни научној (пре свега правничкој) и филозофској јавности, као и широј читалачкој публици заинтересованој за правну херменеутику, односно за херменеутику уопште. Књига садржи следеће радове: Хелмут Петер,

О научном статусу херменеутике; Норберт Лезер, Место правне херменеутике у оквиру целокупног херменеутичког сазнања; Роберт Валтер, Филозофска херменеутика и чиста теорија права; Хајн Петер Рил, Херменеутика комуникацијско–теоријског приступа; Штефан Грилер и Михаел Потац, О разликовању у прагматици и семантици у правној херменеутици; Франц Вимер, Треба да аргументујеш! – О етици уверавања; Георг Граф, Право као интерпретација.

Карактер зборника радова, иако са заједничким тематским оквиром, донекле отежава јединствен и целовит приказ. Уместо тога, задржаћемо се у кратким цртама на неколиким прилозима који нам се чине посебно значајним и занимљивим.

Да би испитао научни статус херменеутике, Х.Фетер у свом прилогу, који као уводни пружа ваљану оријентацију, полази од вишезначности, а тиме и неодређености, појма херменеутике. Због тога херменеутика, ако се у најширем смислу узме као вештина тумачења, и сама постаје херменеутички проблем. Наполеју да овај проблем осветли са разних страна, Фетер расправља о херменеутици као техници и методологији, решимо у дисциплинама као што су теологија, јуриспруденција и класична филологија, затим разматра прелаз са посебне на општу херменеутику (Шлајермахеров учинак), да би најзад претресао херменеутику као методологију духовних наука (Дилтај), односно као универзалну теорију комуникације (Гадамер). С друге стране, аутор узима у обзир и приговоре које су Гадамеровој херменеутици, као најзначајнијем и најутисајнијем таквом пројекту у двадесетом веку, упутили Хабермас (уношењем момента критике идеологије) и Дерида (увођењем деконструкције као поступка тумачења који, за разлику од херменеутичког, одустаје од једне истине и једног смисла). На основу тако рашчлањеног разматрања аутор је дошао до закључка да, кад је реч о научности херменеутике, све зависи од основног становишта које се прихвата. Тако је, нпр. за Карла Ларенца, „херменеутички оријентисаног правника”, херменеутика као наука самостална у пуном смислу – и као техника, и као теорија разумевања супротстављеног објашњавању, и као универзална филозофска теорија чији је специјалан случај јуриспруденција (стр. 24). За модерну теорију науке, међутим, не може бити ни говора о научном статусу херменеутике, која остаје само техника. Што се филозофске расправе тиче, Фетер примећује да је данас у њој херменеутика као име једва присутна, иако је још пре неколико година било сасвим друкчије, али да је под другим именима (канони, интерпретација, егзегеза) непрекидно делотворна у појединачним наукама (стр. 26).

На почетку свог прилога Н. Лезер упућује на основу својства херменеутике која важе за сваку њену грану. Та се својства испољавају у двама тријадама. У првој се успоставља однос између субјекта–одашиљача поруке, субјекта–примаоца поруке и објективација уз чију помоћ настаје комуникација међу њима. На тлу правне херменеутике, која је само специјална врста опште херменеутике, ту тријаду чине: законодавац, адресат норме и правна норма. У другој тријади, не мање од прве присутној у сваком херменеутичком процесу, реч је о материјалном супстрату, смисаоној форми и духовној поруци. Ако ове две тријаде правна херменеутика дели са свим облицима херменеутике, она се из ових одваја тиме што, за разлику од тумачења, нпр. каквог филозофског текста или уметничког дела, има посла са нормама које претендују на поштовање и уз запрећену принуду. Осим тога, посебност правне херменеутике произлази и из њене обавезе да удовољи норми и њеном смислу, али и да истовремено служи правди као централној идеји права (упор. стр. 35).

Својим прилогом Р. Валтер даје врло занимљиво поређење између херменеутике и чисте теорије права. Пошто је, на Гадамеровом примеру, укратко подсетио на основне особине херменеутике, њену намеру и поступак, и пошто се, на Келзовом примеру, осврнуо на филозофске основе чисте теорије права, он их је довео у непосредан однос, те тако установио да их раздвајају крупне, заправо непремостиве разлике. Оне долазе до израза у

томе што чиста теорија права никако не може да прихвати оно што је за херменеутику суштинско: да субјект разумевања и тумачења уноси своје сопствене претпоставке и свој продуктиван допринос. Исто тако, док херменеутика повлачи границу према аналитичком појму науке, чиста теорија права, напротив, узима овај за оријентацију и једини узор. Напоследку, за чисту теорију права принцип духовних наука није херменеутика, већ урачунавање (упор. стр. 47–48). Разлике између херменеутике и чисте теорије права не смањују се чак ни на подручју које је за обе врло значајно, на подручју интерпретације. Аутор то илуструје позивањем на четири херменеутичка канона која је поставио Емилио Бети. Усмерена на објективност, чиста теорија права, према аутору, може да прихвати само прва два (канон самосталности објекта и канон тоталитета), док друга два одбацује (канон актуелности разумевања и канон адекватности смисла). Близак Келзеновој школи, ако не и њен припадник, односно следбеник, Р. Валтер закључује да се чиста теорија права и херменеутика не могу довести ни у какав хармоничан однос, јер су им полазишта битно различита. „Као нека врста 'вештине', херменеутика припада друкчијем свету него чиста теорија права која је обавезна појму егзактне науке” (стр. 52). Закључак тачан, колико и опор.

Пажњу привлачи и прилог Ф. Вимера посвећен различитим методима аргументације. Полазећи од разматрања Илмара Тамела, аутор расправља о поступцима аргументовања који су *ad hominem* и који су кадри да увере. Три су таква поступка: уверавање, наговарање и навођење. Циљ им је да код онога на кога се врши утицај, тј. код адресата аргументације, изазову исте стандарде суђења и деловања какве има и творац аргументације (одиста или тобоже). Писац посебно испитује и утврђује нужне услове уверавања који се односе на његову садржину, адресата и аутора (стр. 109–114). С обзиром на садржину уверавања, формулисана су четири услова: да ту садржину сам аутор уверавања заступа и упражњава, да је аутор с dobrим разлозима сматра истинитом или ваљаном, да је увиђа као истиниту или ваљану и, коначно, да је „респонзивни” учесник процеса аргументовања може видети као истиниту или ваљану. Адресат уверавања мора да испуњава ова два услова: постојање диспозиције за мењање судова или начина понашања на подручју на које се аргументација односи и диспозиција да се судови и начини понашања задрже, односно мењају само на основу сопственог увида. У извесном смислу таутолошки (јер су садржани у претходно реченом), Вимер одређује следећа три услова која мора да испуни аутор уверавања: да заступа или упражњава садржину уверавања, да је с dobrим разлозима сматра истинитом или ваљаном и да је увиђа као истиниту или ваљану. Ово последње нам се такође чини таутолошким, будући да се оно што се „с dobrим разлозима” сматра истинитим или ваљаним, самим тим и „увиђа”, односно сазнаје као такво!

Поред теологије, херменеутика је одвајкада имала упориште и широко поље примене управо у јуриспруденцији. Тако је и настала правна херменеутика као њена специјална врста. Нимало случајно, у свом капиталном делу *Истина и метод*, Ханс-Георг Гадамер говори о „егземпларном значају” правне херменеутике. Ту егземпларност посведочује и већина прилога из књиге на коју је овде скренута пажња. Она потврђује да се о правној херменеутици и даље воде живе и плодносне расправе. Исто тако, читање ове вредне књиге, проистекле из успешне сарадње правника и филозофа на заједничкој ствари, опомиње на недопустиву и несхватљиву запостављеност правне херменеутике код нас, у нашој правној мисли. Кад је реч о изазову и могућностима које пружају правна херменеутика и херменеутичка јуриспруденција, нема више никаквог разлога за инертност и незаинтересованост наше правне теорије и правне филозофије.

Данило Н. Баства